

ELŐSZÓ

A Magyarságkutató Intézet sokirányú tevékenységének egyik fontos részterületét képezik az eszmetörténeti és művelődéstörténeti kutatások. Ezek keretében az elmúlt két évben, a Kortárs Női Reflexiók Fórumával való szakmai együttműködés keretében kiemelt figyelmet szenteltünk a középkorban külföldi udvarokba került magyar királynéok történelmi szerepvállalásának és kulturális hagyatékának. 2023 őszén *Sponsa mea, Regina nostra. Külföldre került magyar királynéok civilizatorikus szerepe a középkori Európában* címmel a Magyarságkutató Intézet Eszmetörténeti Kutatóközpontja interdiszciplináris konferenciát tartott.¹ A nagy érdeklődésre való tekintettel a tanácskozás anyagát több új értekezéssel kiegészítve adjuk most közre, és ajánljuk a magyar és nemzetközi szakmai közönség, valamint a történelem és a művelődéstörténet iránt érdeklődő nagyközönség figyelmébe.

A nők történelmi szerepét vizsgálva szeretnénk rávilágítani arra, hogy a középkor nemcsak a kiemelkedő tehetségű, erős férfiak, hanem a rendkívüli nők, a nagy királyné és a tiszta életű női szentek kora is volt. A következő írások a külföldi udvarokba került magyar királynéokat, vagyis a szakrális származású küldetéstudattal rendelkező magyar nagyfejedelmek leszármazottjait állítják az érdeklődés középpontjába. Azokat, akik úgy éltek, hogy maradandó örökséget hagytak maguk után. Ezek a nők születésüket tekintve a sors kegyeltjei voltak: szépek és előkelők, tehetségesek és gazdagok, de életüket nem a világi javak irányították, hanem a keresztény szellemiség. Ennek jegyében segítették férjüket, és befolyásolták javító szándékkal új hazájukban az élet különböző területeit. Figyelemre méltó, hogy a patriarchális struktúra terminusaiban is rendelkeztek saját, esetenként a férjeiknél kifinomultabb és különösen hosszabb távon jóval hatékonyabb, maradandó hatást elérő hatalmi eszközökkel.² Kötetünk

1 *Sponsa mea, Regina nostra* 2023. Az előadások videóihoz a linket lásd a Felhasznált irodalomban.

2 McCash 1996, 1–49.

írásai elsősorban ezt a kifinomult hatalomgyakorlási módot illusztrálják a külföldi udvarokba került magyar királylányok spirituális, szociális és kulturális, sőt politikai, gazdasági és közigazgatási tevékenységének, vagyis civilizatorikus hatásának, illetve hatástörténetének bemutatásával.

A házasságkötések a nagy fejedelmek időszakában jellemzően a törzsi vezetőik családi körein belül maradtak. Tudjuk például, hogy Taksony, a besenyő fejedelem, Tonuzoba családjának valamelyik női tagját vette feleségül.³ Szent Istvánnal azonban nemzetközivé vált a házassági paletta, és az Árpád-házi királyok, trónörökösök, hercegek leginkább külföldi dinasztiaikkal kötöttek házasságot.

A magyarok sorsa az volt, hogy vissza-visszatérően hatalmi vákuumban foglaltak új hazát, amit mint abban a korban egyfajta politikai háromszög meghatározott Bizánc, a Keleti Frank Királyság, majd 962 után a Német-római Császárság és a Kijevi Rusz. A dinasztikus kapcsolatoknak elsősorban politikai okai voltak. Ezeken túlmenően azonban kulturális vonatkozások is jelentkeztek. És mivel a kultúra az egész univerzumot egységesen magyarázni képes kereszténységre épült fel, nyilvánvaló, hogy a misszió, a kereszténység, az ideológia és a kultúra a legszorosabb értelemben összefüggött.

Ha a dinasztikus kapcsolatokat nézzük, feltűnő, hogy az Árpád-házzal a nagyhatalmak rendkívül szívesen házasodtak: a Kijevi Rusz, a Bizánci Császárság, de visszamehettek egészen I. Géza feleségéig, Szünadénéig,⁴ majd ugyanez ismétlődött a Német-római Császárság részéről is.

Ha az érdekel, hogy a magyar királylányok milyen szerepet játszottak mindebben, akkor azt kell mondani, hogy mind a három világhatalomra, amely tulajdonképpen más néven, más ideológiával, más államformával ezer év után is ugyanúgy itt van körülöttünk, jelentős befolyásuk volt.

E figyelemre méltó nők közül elsőnek említeném meg Skóciai Szent Margitot, aki feltehetően Szent István hozzátartozója volt.⁵ Kötetünk írásai között

3 Györffy 2002, 212., 220.

4 Vö. Vajay 2006, 33.

5 Skóciai Szent Margit a magyar királyi udvar vonzáskörében nevelkedett, így a származása körüli bizonytalanság ellenére kötetünk témájához tartozik.

erre találunk pro és kontra érveket egyaránt (Berzeviczy Klára és Pályi Gyula szerzőpáros, továbbá Catherine Keene és Rábai Krisztina tanulmánya), valamint Skóciai Szent Margitról egy hiánypótló forrás is helyet kapott magyar fordításban: a királyné gyóntatója, a bencés Turgotus Margitról szóló *Vitáját* ismerheti meg a kedves olvasó Takács László tolmácsolásában.

A *bona regina*, vagyis a jó királynő eszméje⁶ Skóciai Szent Margit leányához, Skóciai Matilda (1080–1118) angol királynéhez kötődik. Matilda erényes életet élt, és jóságos uralkodónői tevékenységével is édesanyja példáját követte. Érdeimei elismeréseként alattvalói *Mathilda bona reginaként* emlegették. Sírfelirata a Westminster-apátságban mint híres királynéről emlékezik meg, aki „[...] mindenki számára az erkölcs mércéje és az élet díszé volt”.⁷

A *bona regina* eszmét egy magasabb síkon, Skóciai Matilda példáján túl, Szűz Mária magasztos ideálja formálta, aki tökéletes volt minden erényben. Az égi tökéletesség földi megvalósításának, vagy a másik oldalról nézve, a földi lét égi felé emelésének a vágya hosszú időre meghatározta az uralkodói feleségekkel szemben támasztott magas elvárásokat, amelyek értelmében a jó királynőnek jeleskednie kell az erényekben, ki kell tűnnie jóindulatban, jámborságban, könyörületességben és mértékletességben. Támogatnia kell a szegényeket és az elesetteket.

A magyar származású uralkodónők előtt azonban nem csupán a *bona regina* ideálja lebegett, hanem szűkebb értelemben vett dinasztikus szellemi örökségük is formálta őket, amely egyébként hasonló szellemiséget képviselt. Ez nem meglepő, hiszen a 11. századi magyar szellemiség, I. (Katolikus) András királyi udvarának műveltsége Skóciai Szent Margit közvetítésével a *bona regina* ideál kialakulásában is szerepet játszhatott. A magyar királylányok a mélyen vallásos magyar dinasztikus hagyományból indultak, a magyar keresztény szellemi örökséggel sáfárgodtak, amelynek gyökerei a magyar államalapításig nyúlnak vissza, és összefonódnak a latin rítusú kereszténység iránti elköteleződéssel.

6 Huneycutt 2003, 146–148.

7 „Here lies the renowned queen Matilda the second, excelling both young and old of her day. She was for everyone the benchmark of morals and the ornament of life.” Green 2006, 140.

Ez az eszme vezérelte Skóciai Szent Margitot, aki a 11. század végén zsinatot hívott össze új hazájában, hogy a helyi kelta hagyományokkal kevert istentiszteletet és egyházi szokásokat a latin rítushoz, a kontinentális egyház gyakorlathoz igazítsa. Ahhoz a gyakorlathoz, amelyet gyermekkorában a Magyar Királyságban megismert.

Margitnak a Magyar Királyságban töltött gyermekkoráról nem maradtak fenn források, de ami a történelmi környezetét illeti, a kisebb hatalmi központokra tagolt Anglia területe folyamatosan dán támadásoknak volt kitéve, és míg II. Vasbordájú Edmund angol király hatalmas erőfeszítéseket tett a feltartóztatásukra, halálával az északot már elfoglaló II. Knut egész Anglia királya lett. II. Vasbordájú Edmund két fia és örököse, Száműzött Eduárd és Eadmund a kontinensen kerestek menedéket. Fordulatos események után először a Kijevi Rusz területére, majd a szintén oda száműzött Vazul-ági András herceggel – a későbbi I. András királyunkkal – 1046-ban a Vata-féle pogánylázadás idején a Magyar Királyságba érkezett. Kérdéses, hogy a Kijevi Ruszból már házasan érkezett-e hazánkba, vagy I. István királyunk Ágota nevű leszármazottjával itt alapított-e családot, de az bizonyosnak tűnik, hogy Mecseknádasdon⁸ telepedett le, és három gyermeke született: Margit, Krisztina és Edgar Aetheling. Miután a nagybátyja, III. Hitvalló Eduárd megtudta, hogy életben van, gyermektelen lévén leszármazottaival együtt visszahívta Angliába. Visszatérésük után Száműzött Eduárd hamarosan elhunyt, gyermeke, Edgar Aetheling II. Harold király után, aki a hastingsi csatában veszítette életét, néhány hónapos uralkodást követve kényszerült átadni uralmát I. Hódító Vilmosnak.

Száműzött Eduárd gyermekei menekülni kényszerültek, Skócia fogadta be őket. III. Malcolm, Skócia megözvegyült királya meglátva a Magyar Királyságban nevelkedett Margitot, érzékelve annak szépségét, megismerve gondolkodásának emelkedettségét, feleségül kérte és kapta.

Szent Margit *Vitája* részletesen beszámol arról, hogy a királyné mennyi mindent adott a skótoknak. Mindenekelőtt az Írország felől érkező keresztény vallást a latin rítus felé terelte, amivel sikerült rendet tennie Skócia egyházszervezetében.

8 Fest 2000, 96–100.; Laszlovszky 2008, 63–90.

Ugyanúgy, ahogy Szent István, Margit is templomokat, kolostorokat alapított, egyházi zsinatokat hívott össze. Mindezt nem a férje, III. Malcolm ösztönzésére, hanem saját indíttatásából tette. Kötetünkben több tanulmány is foglalkozik származásával és jelentőségével.

Bár a bevezetőben nincs lehetőségünk a kötetben szereplő összes királyi hercegnő megemlézésére, szükséges itt röviden méltatni Európa egyik legelőkelőbb származású és legfenségesebb uralkodójának a lányát, Piroskát vagy Priscát, illetve görög nevén Eirénét. I. Szent László királyunk lányáról van szó: László anyai ágon Richeza magyar királyné révén II. Ottó német-római császár és Theophanu bizánci császárléány unokájának a gyermeke volt. Tehát bizánci kötődése is volt. Ez az az időszak, amikor Zvonimir és magyar származású felesége, Árpád-házi Ilona (a témához lásd a kötetben Majorossy Imre tanulmányát) halála után a horvát országbárók egy része meghívja Ilona királyné testvérét, Szent Lászlót a horvát trónra, amit Bizánc a saját érdekerületének tartott, és érezhetően a horvát területek miatt feszültség alakult ki a Magyar Királyság és Bizánc között. Ezek oldásaképp László utódja, Könyves Kálmán férjhez adta az udvarában nevelkedő unokahúgát, a tizenhat éves Piroskát az akkor körülbelül tizenhét éves Jóannész Komnénoszhoz, Alexiosz Komnénosz bizánci császár örököséhez, akinek „Szép” mellékneve nemcsak külső adottságait, hanem mély lelki kiforrottságát és tehetségét is tükrözte.⁹ Piroska, miután a császári trónra került, Bizánc egyik legnagyobb templomegyüttesét hozta létre férje támogatásával, a Pantokratór-kolostort, amely aggodalom helyét, árvaházat, templomokat és egy ötvenágyas kórházat foglalt magában más szociális intézmények mellett.

Moravcsik Gyula, a világhírű magyar bizantinológus kutatásai alapján ez az ispotály az európai kórházépítés mintája volt.¹⁰ Bár időben megelőzték hasonló funkciójú intézmények, mint például a Schola Medica Salernitana, azaz a salernói iskola, amely a caesareai orvostudományból fejlődött ki a 9. században, átgondolt tervezése és kialakítása, a mindennapos betegápolási rutin kialakítása alapján az európai kórházépítés bizánci mintájának tartható.

⁹ Nagymihályi 2007, 30–41.

¹⁰ Moravcsik 1923, 60–76.

Tóth Anna tanulmánya összefoglalja Piroska életének fő eseményeit és azok forrásait, különös tekintettel az utóbbi évek újonnan felbukkant új forrásaira, és bemutatja, hogy a keresztény caritas hogyan érvényesült a kórházként és egyfajta hospice-intézményként is működő Pantokratór-monostorban az alapítólevél leírása alapján.

Piroska nyolc gyermeket szült, négy fiút és négy lányt, közülük Manuél Komnénosz a középkori Bizánc egyik legnagyobb császárává vált I. Manuél néven, aki nemcsak testi adottságait tekintve, hanem a szellemiségében is a nagyapját, a legelső európai lovagkirályt, ahogy a Saint Gilles-i apát írja, az *Elegantissimus Rexet*, Szent Lászlót mintázta meg és követte.¹¹

Amikor Manuél úgy vélte, hogy nem születik trónörökös, egyedülként a bizánci történelemben egy idegent hívott meg trónörökösnek, II. Géza másodszülött gyermekét, III. Bélát. Míg az elsőszülött, III. István a magyar *Archiregnum*, a Regnum Marianum trónjára lett kiválasztva, a másodszülött alkalmasnak tűnt bizánci császárnak is.

Mivel később I. Manuélnek született örökös II. Alexiosz személyében, Béla elvette Manuél feleségének a húgát, Châtillon Anna antiokhiai hercegnőt, hazaköltöztek Magyarországra, és III. Béla néven a középkori Magyarország egyik legnagyobb uralkodója lett.

Ha továbblépünk a gyermekei felé, leánya, Konstancia I. Ottokár cseh király felesége lett és Prágai Szent Ágnes édesanyja. Anya és lányai ország- és egyházépítő tevékenységébe Kerékjártó Ágnes és Kornélia Kolářová Takácsová tanulmányán keresztül pillanthatunk be. III. Béla király fia, II. András pedig Sziléziai Szent Hedvig testvérének, Merániai Gertrúdnak lett a férje, akik frigyéből származott az Európa-szerte méltán tisztelt Árpád-házi Szent Erzsébet.¹² Bár magával Szent Erzsébettel a kötet csak két írása foglalkozik (Korányi András és J. Újváry Zsuzsa tanulmánya), óriási hatása miatt valójában több tanulmánynak a témáját is adja, legyen szó akár a ferences lelkiség hatásairól, akár Erzsébet kultuszának tudatos terjesztéséről. Erzsébet a női szentség új típusát, a szeretetben kiteljesedő női létet, a világban élő nő szentségét mutatta

11 Magyar 2017, 13–15.

12 Klaniczay 2013.

fel,¹³ s ezzel nemzedékeken keresztül elapadhatatlan szellemi forrást jelentett a magyar királyi dinasztia következő női generációi számára. Ebből fakadóan az Árpád-ház a 13. század folyamán kiemelkedő uralkodónők és női szentek egész sorát adta a világnak.

Életének utolsó helyszínén, Marburgban és környékén, valamint a közeli délnémet területeken gyorsan terjedt Szent Erzsébet kultusza, majd ismertté vált egész Európában. Szellemiségének továbbadásában jelentős szerepet játszottak Árpád-házi női rokonai, elsősorban azok, akik a dinasztikus házasságkötések révén Európa különböző udvaraiban éltek, és akik lelkeségét vagy életük egy-egy aspektusát a kötet tanulmányai igyekeznek bemutatni. (Lásd Jankovits Katalin, Teiszler Éva, Ryszard Grzesik és Prokopp Mária tanulmányait.)

Kötetünk két fő részre tagolódik: az első rész az *Életutak, portrék* címet viseli. Itt olyan írásokat közlünk, amelyek a középkor felfelé ívelő századaiba, a 10–14. század világába vezetnek vissza, és betekintést nyújtanak a dinasztikus összeköttetések és családi kapcsolatok bonyolult hálózatába. Skóciától Bizáncig, Prágától Aragóniáig és Lengyelorszáig, Tübingiától Nápolyig olyan európai udvarokba visznek, ahol az uralkodó a magyar királyi családból választott magának feleséget. Az itt helyet kapó tanulmányok sorát Bíró Csilla Anjou Szent Hedvig, Lengyelország királynőjének lelkeségéről értekező írása zárja.

A második, *Kultusz, hatás, hagyaték* című részben a külföldre került magyar királylányok korabeli hatását, utóéletét és kulturális örökségét tágabb perspektívából vizsgáló írások kaptak helyet. J. Újváry Zsuzsanna, Veszprémy László, N. Tóth Ágnes, Prokopp, Mária, Majorossy Imre, Puskás Bernadett és a Major Gyöngyi – Braun László-szerzőpáros tanulmányai különböző tudományterületek felől, a teológia, a művészettörténet, az irodalomtörténet, a történettudomány és a filozófia szempontjainak bevonásával tárgyalják királylányaink hatástörténetét.

Intézetünk Eszmetörténeti, Történeti és Klasszika-filológiai Kutatóközpontjainak, valamint a Kortárs Női Reflexiók Fórumának munkatársain túl külön

13 Sabourdin-Perrin 2024.

köszönet illeti azokat a külsős szakembereket, akik csatlakoztak munkánkhoz, és tanulmányaikkal hozzájárultak e kötet megszületéséhez.

Bízunk benne, hogy az itt következő írások nemcsak a szűkebb szakma érdeklődésére számíthatnak, hanem a szélesebb érdeklődő közönséget is arra indítják, hogy újra felfedezzék és értelmezzék a középkori magyar történelmet, s méltó helyet adjanak benne azoknak a magyar királylányoknak, akik életükkel és tetteikkel maradandó nyomot hagytak Európa történetében.

Prof. Dr. Kásler Miklós, tiszteletbeli elnök

Felhasznált irodalom

- Fest 2000. Fest Sándor: *Skóciai Szent Margittól a Walesi Bárdokig. Magyar–angol történeti és irodalmi kapcsolatok*. Szerk. Cigány Lóránt – Korompay H. János. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- Györffy 2002. Györffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról: kortársak és krónikások híradásai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Green 2006. Green, Judith: *Henry I: King of England and Duke of Normandy*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Huneycutt 2003. Huneycutt, Lois L.: *Matilda of Scotland: A Study in Medieval Queenship*. Boydell Press, Rochester, 2003.
- Klaniczay 2013. Klaniczay Gábor: A nők szentsége a késő középkorban – Szent Erzsébet mint modell. In Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Őze Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*, 2. PPKE, Budapest, 2013. 927–947.
- Laszlovszky 2008. Laszlovszky József: Skóciai Szent Margit és az angol–magyar kapcsolatok. In Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsa (szerk.): *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban*. I. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. 63–90.
- Magyar 2017. Magyar Kálmán: Szent László és Szent Egyed (Saint Gilles) virágzó központja, Somogyvár. *Valóság*, 60. (2017), 12. sz. 10–23.

- McCash 1996. McCash, June Hall (ed.): *The Cultural Patronage of Medieval Women*. University of Georgia Press, 1996.
- Moravcsik 1923. Moravcsik Gyula: *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator monostor*. Budapest–Konstantinápoly, 1923.
- Nagymihályi 2007. Nagymihályi Géza: *Árpád-házi Szent Piroska – Az idegen szent*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007.
- Sabourdin-Perrin 2024. Dominique Sabourdin-Perrin: *Magyarországi Szent Erzsébet – Az irgalmasság hercegnője*. Sarutlan Kármelita Nővérek, Magyar-szék, 2024.
- Sponsa mea, Regina nostra* 2023. *Sponsa mea, Regina nostra. Külföldre került magyar királylányok civilizatorikus szerepe a középkori Európában*. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 2023. szeptember 4–6. <https://www.youtube.com/watch?v=YvDjjU6fsY&list=PLrvhnQmJzziXsmqysNo4QSeY2WdSWBqhi>
- Vajay 2006. Vajay Szabolcs: I. Géza király családfája. *Turul*, 79. (2006), 1–2. sz. 32–39.